

Розділ III. Основи цивільного законодавства України

Глава 1. Загальні положення

1.1. Характеристика цивільного права

Цивільне право – одна із важливих і самостійних галузей національного права України, яка регулює певну групу правових відносин за участю фізичних і юридичних осіб та держави в цілому.

Предмет правового регулювання цивільного права складають правові відносини, що регулюються цивільно-правовими нормами. Це, зокрема, такі групи відносин:

- майнові відносини;
- особисті немайнові відносини.

Майновими відносинами є правові відносини, що пов'язані з належністю, набуттям, володінням, користуванням і розпорядженням майном. При цьому вони зумовлені використанням товарно-грошової форми.

Особисті немайнові відносини індивідуалізують особу, оскільки виникають завдяки здійсненню нею своїх особистих прав і свобод (наприклад, право особи на життя, здоров'я, честь, гідність), що діляться на дві групи:

- особисті права, пов'язані з майновими (скажімо, право авторів на результати інтелектуальної праці в царині науки, літератури, мистецтва тощо);
- особисті права, не пов'язані з майновими (приміром, права особи на честь, гідність, листування тощо).

Сторони цих відносин виступають як юридично рівні між собою, автономні та незалежні одна від одної, що є однією з характерних рис цивільно-правового методу. Учасниками цивільно-правових відносин можуть бути фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства), юридичні особи та держава як у цілому, так і окремі соціальні утворення (адміністративно-територіальні одиниці, в тому числі автономні утворення). З виникненням цивільно-правових відносин їхні учасники не можуть нав'язувати свою волю один одному, а тому їхні стосунки повинні базуватися на основі досягнутої згоди (наприклад, в основу реалізації договору купівлі-продажу сторони мають покласти досягнення спільної згоди відносно кількості, якості й ціни товару).

Цивільно-правовий метод характеризується такими ознаками:

- юридичною рівністю сторін;
- диспозитивністю сторін, на підставі чого сторонам надається право визначити свої взаємовідносини на свій розсуд повністю або частково у межах, передбачених чинним законодавством;

- особливим способом вирішення майнових спорів між учасниками цивільних правовідносин (через загальний суд, арбітражний чи третейський суд);

- наявністю майнової відповідальності сторін.

Отже, цивільне право – це система правових норм, які регулюють на засадах правової автономії (рівності) відносини власності, товарно-грошові відносини і деякі особисті немайнові відносини між громадянами, юридичними особами з метою задоволення матеріальних і духовних потреб суб'єктів суспільних відносин.

Система цивільного права України визначає розміщення його складових у певній системі, обумовленій взаємозв'язком її елементів – юридичних норм та інститутів. Вона ділиться на дві частини: загальну та особливу.

Загальну частину цивільного права складають правові норми та інститути, що стосуються всіх цивільно-правових відносин, а саме: положення про суб'єктів та об'єкти цивільного права, угоди, представництво й довіреність, позовна давність.

Особливу частину цивільного права складають норми права, які регулюють окремі групи спеціальних цивільно-правових відносин. Вона містить в собі такі інститути:

- право власності;
- зобов'язальне право;
- авторське право;
- право на відкриття;
- право на винахід, корисну модель, промисловий зразок, знак для товарів і послуг, раціоналізаторську пропозицію;
- спадкове право;
- правоздатність іноземних громадян та юридичних осіб;
- застосування цивільних законів іноземних держав і міжнародних договорів.

Як частина юридичної науки цивільне право вивчає закономірності цивільно-правового регулювання суспільних відносин, історію його становлення й розвитку, а також розробляє способи його подальшого удосконалення.

1.1. Характеристика цивільного законодавства

Під цивільним законодавством слід розуміти сукупність цивільно-правових законів та інших цивільно-правових нормативних актів, розташованих у певному порядку відповідно до їхньої юридичної сили.

Основні засади цивільно-правового регулювання товарно-грошових відносин визначаються Конституцією України. Зокрема, вперше в Основному Законі (ст.41) нашої держави закріплене право приватної власності: “Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися

своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним."

Законодавчі акти України мають деталізувати й розвивати конституційні положення. А втім, іще до прийняття нинішньої Конституції України Верховною Радою були ухвалені закони, спрямовані на регулювання й розвиток цивільно-правових відносин, а саме: „Про власність” від 7 лютого 1991 р., „Про підприємства в Україні” від 27 березня 1991 р., „Про підприємництво” від 7 лютого 1991 р., „Про цінні папери і фондову біржу” від 18 червня 1991 р. та ін.

Серед інших нормативних актів, що містять цивільно-правові норми, є укази Президента України (наприклад, Указ Президента України „Про тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні” від 18 вересня 1992 р.), постанови й розпорядження Уряду України (скажімо, постанова Кабінету Міністрів України „Про мінімальні ставки авторської винагороди за використання творів літератури і мистецтва” від 18 листопада 1994 р.), а також положення, інструкції, накази та інші відомчі нормативні акти, стосовно до майнових та особистих немайнових відносин, що приймаються міністерствами й відомствами України.

Основним, або найважливішим законом в системі цивільного законодавства є Цивільний кодекс України, прийнятий 18 липня 1963 р., із змінами і доповненнями.

У зв'язку з переходом до ринкових відносин і введенням приватної власності розроблений проект нового Цивільного кодексу України (ЦК України) з урахуванням досвіду інших країн. Новий проект Цивільного Кодексу складається з таких розділів:

- Загальні положення;
- Право власності;
- Володіння та інші речові права;
- Зобов'язальне право;
- Право інтелектуальної власності;
- Спадкове право;
- Міжнародне приватне право.

До цивільного законодавства відноситься також Житловий кодекс України (30.06.1983 р.), Повітряний кодекс України (4.05.1993 р.), Водний кодекс України (6.06.1995 р.), Закон України „Про автомобільний транспорт” та інші закони. До підзаконних актів відносяться укази Президента України, декрети, постанови Кабінету Міністрів України, акти міністерств і відомств, органів регіонального і місцевого самоврядування.

Глава 2. Цивільні правовідносини

2.1. Означення, об'єкти та зміст цивільно-правових відносин

Цивільні правовідносини - це юридичний зв'язок між учасниками врегульованих правом майнових або немайнових відносин, що відображається в наявності в них взаємних суб'єктивних прав та обов'язків (або тільки права і відповідного йому обов'язку). Вислів „врегульовані правом” означає не тільки конкретну регламентацію певних відносин спеціальними правовими нормами, а й поширення на них загальних норм цивільного права, що регулюють дані відносини. Внаслідок врегулювання правом суспільних відносин учасники цих суспільних відносин мають цивільні права й обов'язки.

Цивільним Кодексом України (статті 1 і 2) зазначені відносини виникають у:

- державних, кооперативних та інших громадських організацій між собою;
- громадян з державними, кооперативними та іншими громадськими організаціями;
- громадян між собою.

Для цивільно-правових відносин є характерними специфічні ознаки, які вирізняють їх з-поміж інших видів правових відносин, що виникають у суспільстві, а саме:

- цивільно-правові відносини – це майнові та особисті немайнові відносини;
- учасники цих відносин характеризуються майновою відокремленістю та юридичною рівністю;
- юридичні права та обов'язки суб'єктів цивільно-правових відносин виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів.

Цивільно-правові відносини складаються з трьох основних елементів: суб'єктів, об'єктів і змісту.

Суб'єктами цивільно-правових відносин можуть бути фізичні та юридичні особи.

Правові відносини між фізичними особами виникають здебільшого з приводу матеріальних, духовних та інших потреб. З урахуванням зазначеного *об'єктами* цивільно-правових відносин можуть бути: речі, дії, продукти творчої діяльності, особисті немайнові блага.

Змістом цивільно-правових відносин є цивільні права та обов'язки суб'єктів таких відносин.

У даному випадку суб'єктивне право – це основана на законі можливість конкретної особи здійснювати певні дії та вимагати задоволення свого інтересу від зобов'язаної особи.

Зміст суб'єктивного права знаходить свій вираз у відповідних можливостях учасника зазначених відносин:

- здійснювати певні дії (наприклад, купувати, продавати, дарувати речі, використовувати твори тощо);
- вимагати належної поведінки від зобов'язаних осіб (скажімо, виконати роботу, передати речі та ін.);
- можливість звертатися до застосування примусової сили державного апарату для реалізації права вимоги.

Суб'єктивний цивільний обов'язок – міра необхідної поведінки зобов'язаної особи, яку вимагає від неї уповноважена особа з метою задоволення своїх інтересів.

2.2. Види цивільно-правових відносин

Цивільно-правові відносини поділяються на такі види (рис. 6):

1) *за змістом:*

- *майнові*, спрямовані на задоволення майнових інтересів фізичних та юридичних осіб (приміром, правовідношення власності, передача майна однією особою іншій у порядку спадкування);
- *немайнові* щодо задоволення немайнових інтересів учасниками цих відносин (наприклад, авторські правовідносини);

2) *за зв'язком учасників відносин:*

- *абсолютні*, тобто цивільно-правові відносини, за яких уповноваженому суб'єктові протистоїть як зобов'язаний суб'єкт невизначене коло осіб (наприклад, правовідносини власності, авторства);
- *відносні*, за яких уповноваженому суб'єктові протистоїть конкретно визначена особа, яка повинна здійснити уповноваженому суб'єктові певні дії (приміром, у разі купівлі-продажу, зберігання, постачання);

3) *залежно від об'єкта правових відносин:*

- *речові*, об'єктом яких є речі (наприклад, відносини володіння та користування майном);
- *зобов'язальні*, тобто правовідносини, об'єктом яких є виконання відповідних зобов'язань (скажімо, відносини, що виникають із договору, спричинення шкоди);

4) *залежно від структури :*

- *прості*, за яких одній стороні належить тільки право, а іншій – тільки обов'язок (приміром, правовідносини, що виникають із договору позики);
- *складні*, за яких дві сторони мають як права, так і обов'язки (наприклад, відносини із договору купівлі-продажу);

5) *за характером нормативного спрямування:*

- *регулятивні*, в основу яких покладено дію цивільно-правових норм, спрямованих на регулювання майнових та особистих немайнових відносин між їх учасниками;
- *охоронні*, що виникають внаслідок порушення цивільних прав одним з суб'єктів цих відносин і спрямовані на їх відновлення.

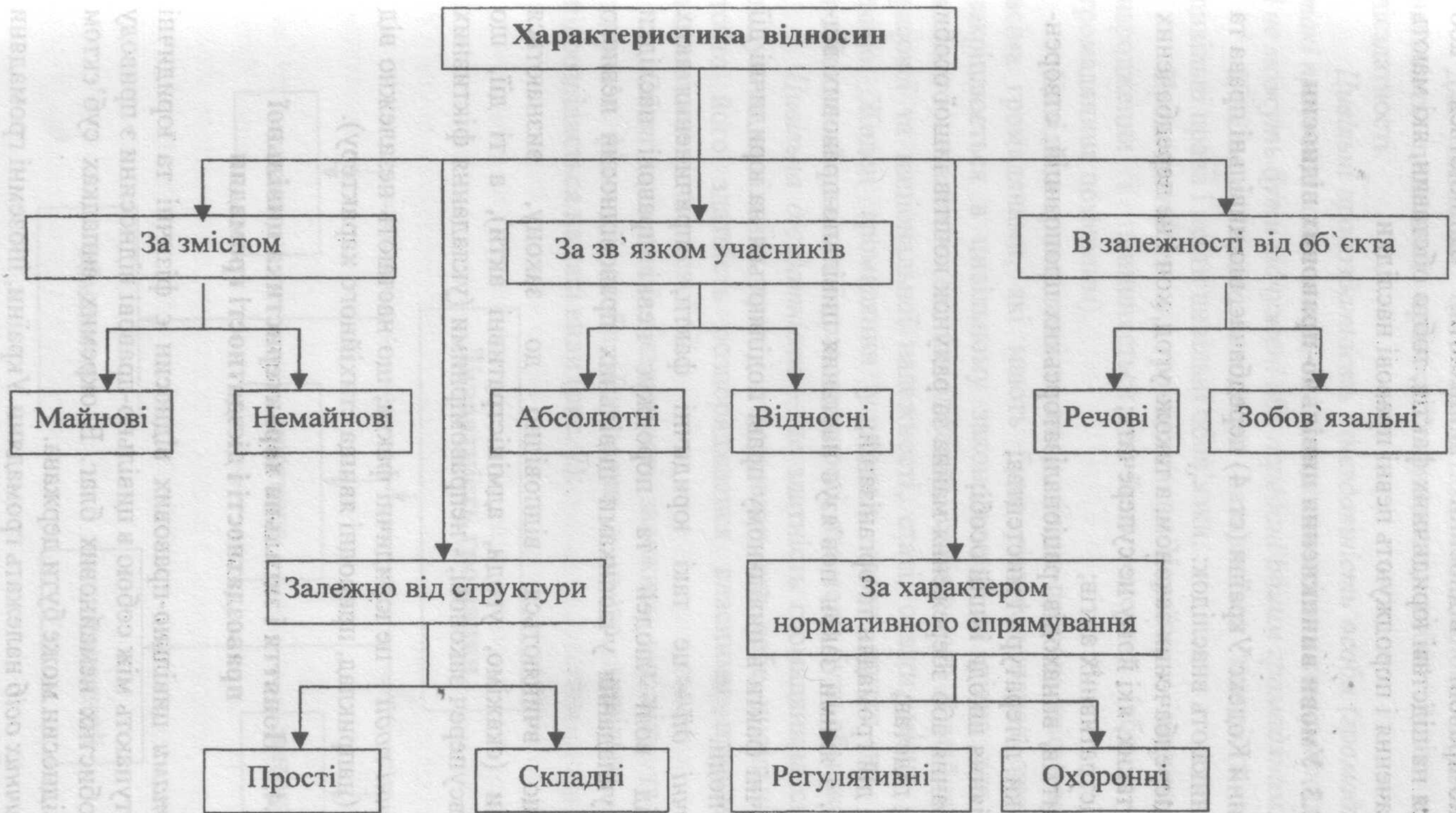

Рис.6. Види цивільно-правових відносин

Цивільно-правові відносини виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів, тобто обставин, які мають юридичне значення і породжують певні правові наслідки.

2.3. Умови виникнення цивільно-правових відносин

Цивільний Кодекс України (ст. 4) передбачає, що цивільні права та обов'язки виникають внаслідок:

- угод, передбачених законом, а також угод, хоч і не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;
- адміністративних актів;
- відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури і мистецтва;
- заподіяння шкоди іншій особі;
- придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав;
- інших дій громадян та організацій;
- подій, з якими закон пов'язує настання цивільно-правових відносин.

Юридичні факти в цивільному праві поділяються на юридичні дії та юридичні події.

Юридичні дії – це такі юридичні факти, спричинення яких залежить від волі людей та породжує певні правові наслідки (наприклад, укладання учасниками цивільних правовідносин певного договору).

Дії, що вчиняються відповідно до закону, визнаються правомірними (скажімо, угоди, адміністративні акти), а ті дії, що вчиняються всупереч законіві, - неправомірними (укладання фіктивних угод та ін.).

Юридичні події – це юридичні факти, що настають незалежно від волі людини (наприклад, природні явища стихійного характеру).

2.4. Поняття і загальна характеристика цивільної правоздатності і дієздатності громадян

Суб'єктами цивільно-правових відносин є фізичні та юридичні особи, які вступають між собою в цивільно-правові відносини з приводу майна та особистих немайнових благ. В окремих випадках суб'єктом зазначених відносин може бути держава.

До *фізичних осіб* належать громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства.

Для визнання осіб суб'єктами цивільного права необхідна наявність цивільної правосуб'єктивності, тобто їхніх право- та дієздатності.

Цивільні правоздатність і дієздатність особи (громадянина) – це такі правовідносини особи, які належать тільки конкретному суб'єкту і не можуть бути відчужені або передані іншим громадянам.

Цивільною правоздатністю називається здатність особи мати цивільні права і нести цивільні обов'язки.

Правоздатність у громадянина України виникає від дня народження і припиняється з його смертю (або з визнанням громадянина померлим).

Цивільна правоздатність як суспільно-правова якість визнається за всіма громадянами, які мають бути рівними перед законом. Вона закріплюється в цивільному законодавстві як рівна для всіх і для кожного незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, місця проживання тощо. Жоден громадянин упродовж свого життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності, але може бути обмежений у ній.

Цивільна дієздатність – це здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки, тобто його здатність розпоряджатися власними правами і нести відповідальність за свої дії.

Обсяг цивільної дієздатності залежить від віку та психічного здоров'я фізичної особи. Виходячи з цього, цивільна дієздатність підрозділяється на такі види (рис. 7):

Рис. 7. Види дієздатності громадян

- повна дієздатність;
- часткова дієздатність;
- мінімальна дієздатність;
- обмежена дієздатність;
- визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття – 18 років. Згідно з чинним законодавством у випадку одруження особи до досягнення повноліття повна дієздатність настає з моменту одруження.

Часткову дієздатність мають фізичні особи у віці від 15 до 18 років. Вони мають право укладати угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) чи піклувальників. Крім того, вони можуть:

- самостійно здійснювати дрібні побутові угоди;
- розпоряджатися своєю заробітною платою чи стипендією;
- реалізовувати свої авторські та винахідницькі права;
- вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними;
- володіти, користуватися і розпоряджатися майном трудового або селянського господарства, якщо неповнолітні є членами зазначених господарств;
- бути членами громадських організацій;
- нести відповідальність за заподіяну ними шкоду іншим особам.

Мінімальна дієздатність характерна для осіб віком до 15 років, які мають право здійснювати тільки дрібні побутові угоди та вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними. Якщо ж вклад було внесено на ім'я неповнолітнього іншою особою, то розпоряджатися цим вкладом до виповнення неповнолітньому 15 років будуть батьки чи інші його представники (усиновителі чи опікуни).

Обмежена дієздатність може бути визначена судом громадянам, які зловживають спиртними напоями чи наркотичними засобами. Вони можуть укладати угоди щодо розпорядження майном а також отримувати заробітну плату, пенсію чи інші види доходів та розпоряджатися ними лише за згодою піклувальника, за винятком дрібних побутових угод.

Громадянин, який через душевну хворобу чи недоумство не здатний розуміти значення своїх дій чи керувати ними, може бути визнаний судом *недієздатним*, а відтак над ним установлюється опіка, що приводить до втрати ним можливості щодо укладання угод. Односторонні угоди (наприклад, заповіт, видача доручення тощо), що були укладені до визнання особи недієздатною, припиняють свою дію. В разі одужання чи значного покращання здоров'я громадянина, якого визнано недієздатним, суд поновлює його в дієздатності.

Якщо громадянин зникає, його місце перебування невідоме, розшуки його не дають позитивних результатів, а тривала відсутність на

місці проживання складає більше року, він може бути в судовому порядку визнаний безвісно відсутнім. Порядок визнання громадянина безвісно відсутнім визначається главою 35 Цивільного процесуального кодексу України.

2.5. Цивільно-правова відповідальність

Відповідальність настає лише за умови, що *дії чи бездіяльність*, якими вчинено договірну чи позадоговірну шкоду, є протиправними або забороненими законом.

Загальним принципом цивільно-правової відповідальності є *принцип вини*, тобто відповідальність настає лише за вини заподіювача шкоди. Вину визначають як психічне ставлення особи до своєї протиправної дії. На відміну від кримінального законодавства, цивільне законодавство встановлює презумцію вини порушника, тобто особа, яка не виконала зобов'язання або вчинила позадоговірну шкоду, вважається винною, поки не доведе протилежного.

Вона може бути у формі умислу (коли правопорушник передбачає негативні наслідки своєї протиправної поведінки та бажає її настання або ставиться до її настання байдуже) чи необережності (передбачення настання негативних наслідків своєї протиправної дії, але з легковажним наміром їх відвернути, уникнути, тобто правопорушник не бажає настання цих негативних наслідків).

Умовою цивільно-правової відповідальності є також наявність причинного зв'язку між протиправною дією боржника і тим негативним наслідком, що настав через цю протиправну дію.

За деякі дії цивільно-правова відповідальність може накладатися без вини, якщо вона обумовлена законом чи угодою. Зокрема, до них слід віднести такі випадки:

- за невиконання грошового зобов'язання;
- зберігача за втрату, недостачу чи пошкодження майна;
- за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки.

Різновидностями цивільно-правової відповідальності є (рис. 8):

- договірна та позадоговірна;
- часткова і солідарна;
- основна й субсидіарна (додаткова);
- повна та обмежена.

Договірна відповідальність настає в разі порушення договору.

Позадоговірна відповідальність настає у випадках завдання шкоди чужому здоров'ю або майну, коли між заподіювачем шкоди і потерпілим цивільно-правового договору не було.

Відповідно до чинного законодавства порушник, який не виконав або виконав неналежним чином зобов'язання, вчинив позадоговірну шкоду, повинен повністю відшкодувати завдані кредитором збитки (витрати, зроблені кредитором, втрату й пошкодження його майна а також не одержані ним доходи).

Якщо в цивільному правовідношенні є декілька зобов'язаних осіб, то може мати місце часткова, солідарна або субсидіарна відповідальність.

За *часткової відповідальності* кожна із зобов'язаних осіб несе відповідальність тільки у своїй частині.

За *солідарної відповідальності* кредитор має право звернути стягнення на майно всіх боржників, частини їх або одного з них.

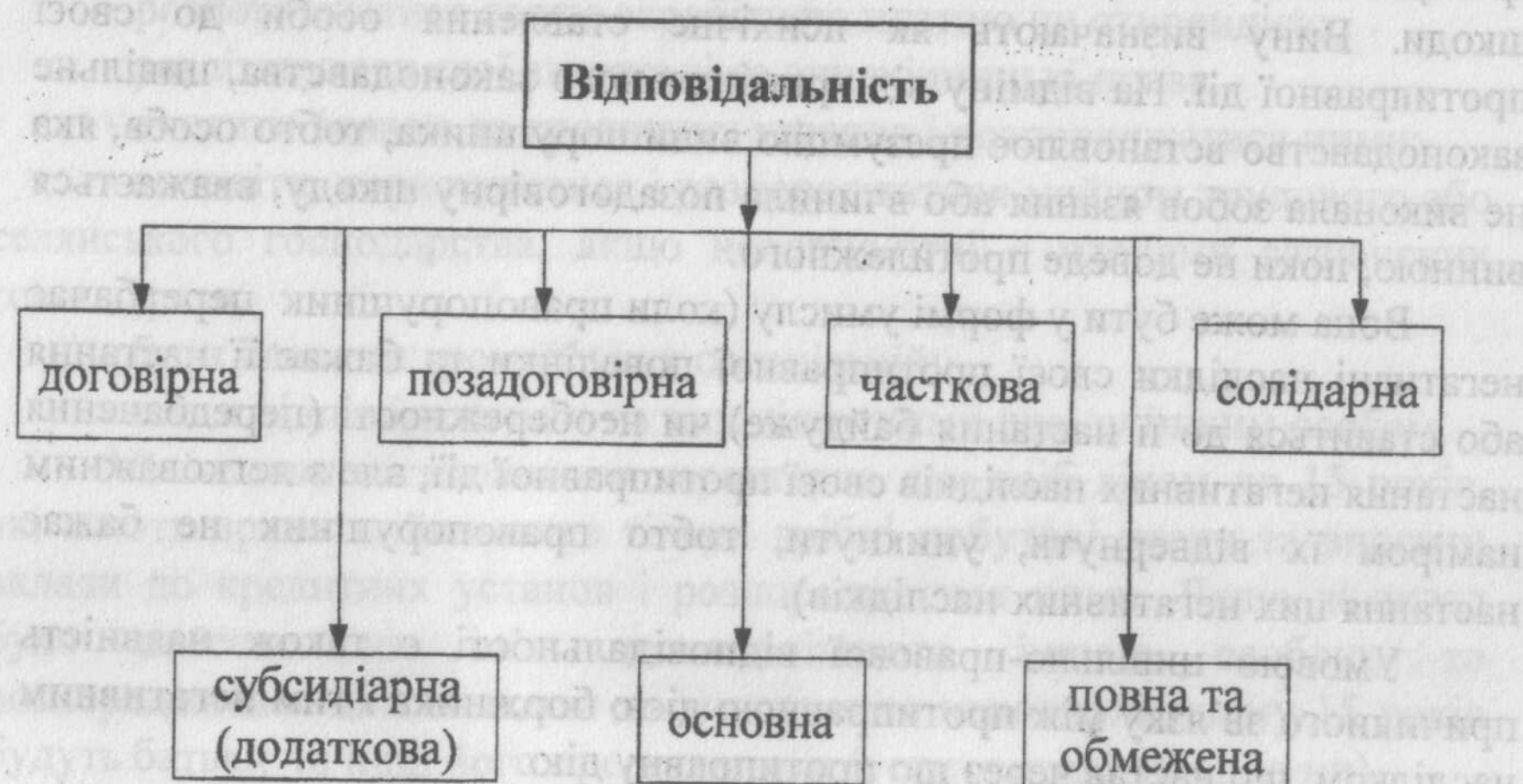

Рис. 8. Види цивільно-правової відповідальності

Виконання солідарного зобов'язання одним із декількох боржників звільняє останніх від відповідальності. Солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо передбачених законом або договором.

Субсидіарна, або додаткова, відповідальність має місце за наявності, крім основного боржника, ще й додаткового. У разі неможливості відшкодування збитків основним боржником до відповідальності притягається додатковий. Скажімо, за вчинену шкоду неповнолітнім віком від 15 до 18 років несе відповідальність він сам за наявності у нього власного майна. Якщо такого майна він не має, то відшкодувати вчинену ним шкоду зобов'язані його батьки чи піклувальники.

Боржник звільняється від відповідальності за невиконання зобов'язання або вчинення позадоговірної шкоди, коли мають місце непереборна сила чи випадок.

2.6. Юридичні особи як суб'єкти правовідносин

Юридичними особами визнаються організації, які мають у власності, повному господарському або оперативному управлінні відокремлене майно, самостійно відповідають за свої зобов'язання і спроможні виступати в суді, арбітражному суді, третейському суді як позивачі або відповідачі.

Юридичні особи відрізняються від фізичних осіб такими ознаками:

- організаційна єдність юридичної особи, яка є колективним утворенням, певною організацією людей;
- наявність відокремленого майна, яке належить їм на праві власності (приватні, кооперативні, громадські організації), на праві оперативного управління (державні організації);
- вона від свого імені набуває юридичних прав і обов'язків, вступає в цивільні правовідносини. Юридична особа повинна мати свою назву, свій статут (положення), гербову печатку;
- юридична особа здатна нести самостійну майнову відповідальність у формі відшкодування збитків, неустойки (санкція);
- юридична особа може бути позивачем і відповідачем в суді, арбітражному суді або третейському суді;
- юридична особа повинна мати свій рахунок в банку.

Юридичними особами можуть бути:

- державні організації, які мають майно на праві оперативного управління;
- державні організації, які мають самостійний кошторис;
- колективні господарства, кооперативні, фермерські, сільськогосподарські підприємства, приватні, спільні (з іноземними фірмами);
- громадські організації, політичні партії тощо.

Юридичні особи повинні мати правоздатність і дієздатність, щоб вступати в цивільні правовідносини. Для юридичних осіб дієздатність починається разом із виникненням правоздатності.

Правоздатність юридичної особи виникає з моменту державної реєстрації її статусу (статті 5, 6 Закону України „Про підприємства України”) або з моменту прийняття рішення державою про створення державних організацій. Правоздатність і дієздатність юридичної особи обумовлена її статутом, положенням, в яких закріплені цілі її діяльності. Юридичні особи мають майнові і немайнові права та обов'язки (право на найменування, виробничу марку, знаки для товарів і послуг, право на честь, гідність і ділову репутацію, на назву – фірмове найменування).

Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй на праві власності майном, якщо інше не встановлено законом.

Засновник юридичної особи або власник її майна не відповідають за її зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями власника або замовника. Юридична особа, яка фінансується власником і за якою майно закріплене на праві оперативного управління, відповідає за зобов'язаннями коштами, які є в її розпорядженні.

Юридична особа припиняє своє існування шляхом ліквідації або реорганізації. Порядок ліквідації і реорганізації визначається законодавством, статутами (положеннями).

Глава 3. Права громадян

3.1. Особисті немайнові права громадян та їх захист

Особисті немайнові права не мають економічного майнового змісту; вони виникають у духовній сфері і відносяться до немайнових благ.

Різні види особистих немайнових прав можна класифікувати як три правових інститути:

- право на немайнові блага, втілені в самій особистості;
- право на особисту недоторканність і свободу, охорону життя та здоров'я;
- право на недоторканність життя;

До них відносяться: право на ім'я (найменування), право на власне зображення, право на особисту недоторканність, свободу, охорону життя і здоров'я; право на честь і гідність, право на товарний знак. Всі ці права закріплені в Конституції України.

Право громадянина на ім'я забезпечує правову індивідуалізацію особи – мати певне прізвище, ім'я. Воно юридично закріплюється в офіційних документах: свідоцтві про народження, паспорті, свідоцтві про одруження, які реєструються в державних установах.

Це право надає можливість виступати в цивільних правовідносинах від свого імені, вимагати поваги до себе від інших осіб. Це ім'я не можуть використовувати інші особи, оскільки воно захищається законом.

Право на власне зображення означає, що ніхто не має права зображати громадянина без його згоди, за винятками, вказаними в законі. Власне зображення може бути на фотографіях, телебаченні, в творах образотворчого мистецтва. Без згоди громадянина не можна помістити його зображення в засобах масової інформації. Такої згоди не потрібно, якщо це робиться в інтересах держави чи суспільства або якщо особа позувала авторові за плату.

Право на особисту недоторканність і безпеку в Україні є найвищою соціальною цінністю (ст.3 Конституції). Це право означає юридично і фактично забезпечену державою і законами можливість громадян

розпоряджатися своєю свободою. Ніхто не має права обмежувати особисту недоторканність і безпеку інших громадян. Ніхто не може бути заарештований і триматися під вартою інакше, як вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29 Конституції).

Право громадян на особисту свободу тісно пов'язане з правом на особисту недоторканність і безпеку. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Це право означає, що громадяни можуть захищати своє право на свободу і недоторканність у судах та інших державних органах.

Право на охорону життя і здоров'я означає також право вимагати від інших осіб, держави та її органів захисту від посягань на здоров'я, право на необхідну медичну допомогу, право на відшкодування збитків у зв'язку з втратою здоров'я, право на відпочинок, право на охорону навколишнього середовища, на безпеку промислового виробництва тощо.

Право на честь і гідність також відносять до немайнових цивільних прав. Це також і Конституційне право громадян. Кожен громадянин має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим та іншим дослідженням (ст. 28 Конституції).

Громадянин або організація вправі вимагати за судом спрощення відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать їх честь, гідність або ділову репутацію чи завдають шкоди їх інтересам, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності. Якщо відомості були поширені через засоби масової інформації, вони повинні бути спростовані у тому ж друкованому виданні, або іншим адекватним способом. Якщо такі відомості, які не відповідають дійсності, містяться в документі, що виходить від організації, такий документ підлягає заміні або відкликається. Поряд із спростуванням таких відомостей громадяни мають право також вимагати відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої поширенням таких відомостей. Строк позовної давності встановлюється в один рік.

Захист особистих немайнових прав здійснюється в установленому порядку судом, арбітражним судом або третейським судом шляхом:

- визнання цих прав;
- відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, які порушують право;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- компенсація моральної шкоди;
- припинення або зміни правовідносин;
- стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків.

3.2. Майнові права громадян і юридичних осіб

У ст.41 Конституції України закріплено, що кожний громадянин має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

До *майнових прав* належать права на майно, на речі, на плоди і доходи, гроші та цінні папери, дії, послуги, продукти творчої діяльності.

Основним видом об'єктів цивільних прав є *речі*. Їх дуже багато. До них належать засоби виробництва, предмети споживання, предмети природи як у натуральному стані, так і створені людською працею, оскільки вони можуть служити для задоволення потреб людини. Не можуть бути об'єктом майнових прав речі, які не можуть задовольнити потреби людини, і речі, якими людина не володіє, а також речі, вилучені з цивільного товарообігу.

Всі речі, залежно від їх правового режиму, підрозділяються на такі види:

- засоби виробництва і предмети споживання, в тому числі вилучені з цивільного товарообігу і обмежені в обігу, індивідуально-визначені і родові;

- замінні і незамінні;
- споживні і неспоживні;
- подільні і неподільні;
- головні і другорядні (приналежності);
- плоди і доходи;
- гроші і цінні папери.

Громадяни і юридичні особи мають право на *основні і оборотні засоби виробництва*. До основних належать: будівлі, споруди, машини, транспорт і зв'язок. До оборотних: сировина, матеріали, паливо, запасні частини тощо. До предметів споживання відносяться речі, які безпосередньо використовуються людиною для задоволення своїх потреб: продукти харчування, одяг, взуття, предмети побуту, телефонний зв'язок, електроенергія тощо.

З цивільного товарообігу вилучені надра, води і ліси. Вони є у виключній власності народу і надаються громадянам і юридичним особам тільки у користування. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (ст. 13 Конституції). З цивільного обігу можуть бути вилучені державні засоби виробництва або інше майно, яке належить державним підприємствам.

У цивільному товарообігу можуть бути обмежені такі речі (придбані з особливого дозволу): зброя, вибухові та радіоактивні речовини, сильнодіючі отрути тощо. Особливий режим мають валютні цінності, дорогоцінні метали тощо.

Громадяни і юридичні особи також мають право на *плоди і доходи*. До плодів відносяться: урожай сільськогосподарських рослин, садів, приплід тварин. До доходів відноситься плата за експлуатацію речей, які знаходяться в цивільному товарообігу (плата за оренду, за житло, за транспорт тощо). Доходи – досить широке поняття, яке використовується в економічній теорії, і їх розуміють як вартість від реалізації продукції або майна.

Громадяни і юридичні особи мають також *право на отримання грошей*, які виконують платні функції, і *цінних паперів*: акцій, облігацій, ощадних сертифікатів, векселів. Вони можуть бути іменними, на пред'явника і ордерними.

До майнових прав також відносяться цивільно-правові дії (діяльність), послуги, продукти творчої діяльності. Наприклад, підрядник за договором підряду зобов'язується виконувати певну роботу; за іншими договорами – передати речі, майно, сплатити гроші. Серед дій особливе місце займають послуги як певна діяльність, направлена на задоволення тих чи інших потреб.

Продуктом творчої діяльності є твори мистецтва, науки, відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції і промислові зразки. Ці твори мають матеріальний і духовний зміст, вони можуть бути в цивільному товарообігу. Громадяни і юридичні особи можуть мати й інші майнові права, які передбачені в Конституції, ЦК України та інших законах.

3.3. Строки позовної давності

Для захисту майнових і немайнових прав громадян і юридичних осіб ЦК України встановлюються строки позовної давності.

Позовна давність – це встановлений законом строк для захисту права за позовом особи, право якої порушене (ст. 71 ЦК України).

Позовна давність поширюється на всі цивільні правовідносини, в тому числі на ті, суб'єктом яких є держава. У ст. 83 ЦК України закріплені винятки з цього правила:

- позовна давність не поширюється на вимоги вкладників про видачу вкладів, внесених в ощадний банк;

- вона не поширюється і на вимоги, які випливають з порушення особистих немайнових прав, за винятками передбаченими законом. Немайнові права можуть захищатися в будь-який строк, оскільки їх захист не обмежений у часі. Разом з тим, для захисту честі і гідності особи і юридичних осіб строк позовної давності встановлений в 1 рік;

- не встановлений строк позовної давності на вимоги про відшкодування шкоди, яка заподіяна життю і здоров'ю громадян. З таких справ вимоги потерпілих задовольняються не більше як за три роки до пред'явлення позову.

Позовна заява повинна бути оплачена державним митом і містити в собі :

- точну назву позивача, відповідача, їх місце проживання;
- викладення фактичних обставин, які складають основу позову;
- аналіз доказів, які підтверджують позов, суть вимог позивача до відповідача;
- ціну позову.

Цивільне законодавство України передбачає два види строків позовної давності:

- загальні;
- скорочені або спеціальні.

Згідно зі ст.71 ЦК України загальний строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено (позовна давність), встановлюється в три роки. Цей термін розповсюджується на всіх суб'єктів цивільних правовідносин (особу, організацію, державу).

Скорочені строки позовної давності, тривалістю в один рік, встановлені для захисту честі і гідності особи.

Для окремих видів вимог скорочені строки позовної давності встановлені законодавством у шість місяців:

- про стягнення неустойки (штрафу), пені;
- про недоліки проданих речей;
- про поставку продукції неналежної якості тощо.

Можуть також встановлюватися менші строки позовної давності (2 місяці) за договорами перевезення.

Строк позовної давності є юридичний факт, який відноситься до дій і подій, оскільки він частково не залежить від волі і бажання позивача, відповідача і судового органу. Строк позовної давності обмежує дію суб'єктивних прав і обов'язків у часі. Строки позовної давності встановлені законом і вони є обов'язковими для всіх учасників цивільних правовідносин.

В окремих випадках, за наявності поважних причин пропуску строку позовної давності, згідно зі ст.80 ЦК України суд, арбітражний чи третейський суд може відновити цей строк і захистити порушене право. До таких причин можна віднести хворобу позивача, різні події, які не залежали від нього.

Іноді строк позовної давності може бути призупинений або перерваний. Наприклад, якщо позивач або відповідач перебувають у Збройних силах держави, які переведені на військовий стан. Позовна давність переривається подачею позову в суд.

Строк позовної давності, його призупинення, перерва мають важливе юридичне значення, оскільки дають можливість позивачу захистити свої права і свободи. Цей строк може продовжувати, змінювати або припиняти цивільні правовідносини. Він дає можливість відновити втрачені або

порушені права позивача і зобов'язує відповідача виконати свої цивільні зобов'язання на підставі рішень судових органів.

3.4. Захист цивільних прав

Право на захист – суб'єктивне цивільне право певної особи, тобто вид і міра її можливої (дозволеної) поведінки із захисту своїх прав. Воно виходить із конституційного положення: „Права і свободи людини і громадянина захищаються судом ” (ст. 55 Конституції України).

У разі порушення цивільних прав конкретної особи їх захист здійснюється в порядку цивільного судочинства. Так, згідно з цивільно-процесуальним законодавством будь-яка заінтересована особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного або оскарженого права чи охоронюваного законом інтересу.

Чинним законодавством передбачено такі способи захисту цивільних прав особи (рис. 9) :

- визнання права (скажімо, права власності на певну річ);
- відновлення становища, яке існувало до моменту порушення права, та припинення дій, що порушували права (наприклад, винна особа, яка внаслідок протиправних дій пошкодила майно іншої особи, повинна відновити це майно та припинити протиправну поведінку);
- присудження до виконання обов'язку в натурі (приміром, автотранспортне підприємство відповідно до договору не надало автомобіля під завантаження товару вантажовідправникові, тому останній має право через арбітраж вимагати надання відповідних транспортних засобів);

Рис.9. Способи захисту цивільних прав особи

- припинення або зміну право відношення (наприклад, із закінченням строку договору останній припиняє свою дію);
- компенсацію моральної шкоди;
- стягнення з правопорушника збитків, а у випадках, передбачених законом чи договором, - неустойки (штрафу, пені);
- інші способи.

Зазначені способи захисту цивільних прав реалізуються з допомогою спеціальних засобів. Серед них передусім слід відзначити позовні, оскільки захист прав особи здійснюється через подання позову до суду (в разі коли однією із сторін є громадянин, кооперативне господарство) або арбітражного суду (коли спірними сторонами є юридичні особи). Іноді є можливим адміністративний порядок захисту прав через звернення до відповідних адміністративних органів. Захист цивільних прав у випадках та в порядку, передбачених законодавством України, здійснюється також товарицькими і третейськими судами, профспілковими та іншими громадськими організаціями.

Крім спеціальних засобів захисту прав особи, цивільне право допускає виняткові засоби, до яких належать необхідна оборона і крайня необхідність.

Необхідна оборона є вчиненням певних дій з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання способом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо такі дії зумовлені потребою негативного відтворення чи припинення посягання.

Перевищення меж необхідної оборони, тобто завдання тому, хто посягає, шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання чи обставинам захисту, тягне за собою відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених кримінальним законодавством України. Шкода, завдана нападникові в наслідок таких дій, не підлягає відшкодуванню.

Крайня необхідність є вчиненням певних дій з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання способом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо такі дії зумовлені потребою негайного відтворення чи припинення посягання.

Крайня необхідність – це збіг обставин, що змушує особу вчинити одне правопорушення з метою запобігання більшому правопорушенню. Шкода, заподіяна в стані крайньої необхідності, за загальним правилом, підлягає відшкодуванню тим, хто її заподіяв. Але за певних обставин суд може зобов'язати третю особу, в інтересах якої було вчинено шкоду, відшкодувати її чи звільнити від відповідальності повністю або частково як заподіювача шкоди, так і третю особу.

Глава 4. Угоди та договори

4.1. Загальні поняття та визначення

Угодами визначаються дії громадян та юридичних осіб, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних справ і обов'язків. Для угоди характерні такі ознаки:

- особа, яка укладає угоду, має бути суб'єктом цивільного права;
- угода – дія, і тому вона має відображати спрямовану на досягнення юридичного результату волю дієздатної особи укладати угоду;
- воля має дістати зовнішнє вираження (волевиявлення);

Рис. 10. Види та форми угод

Угоди можуть бути (рис.10) односторонніми, двосторонніми або багатосторонніми (договори). Під односторонніми угодами розуміють волевиявлення (чинність) однієї сторони. Наприклад, заповіт, видача довіреності, прийняття спадщини.

Двостороння або багатостороння угода називається *договором*. Отже, будь-який договір – це угода, однак не будь-яка угода – це договір. Договір – вид угоди.

Закон, залежно від змісту угоди, визначає форми угоди (рис.10). Одні угоди можуть вчинятися в усній формі, інші в письмовій формі (простій або нотаріальній).

Угоди, які не відповідають вимогам закону, визнаються недійсними. Вони не породжують тих правових наслідків, яких бажають сторона або сторони при укладанні їх, але породжують інші правові наслідки, не бажані стороною, або сторонами, однак передбачені в законі.

Договори, як і угоди, можуть укладатися в усній або письмовій формі – простій чи нотаріальній. Іноді вони можуть укладатися в конклюдентній формі, коли суб'єкт мовчить, і це визнається виявом його волі укласти угоду, передбачену законодавством.

Договори повинні бути підписані і правильно оформлені, оскільки вони можуть бути джерелом права у випадку цивільних спорів, які розглядаються в судових органах. За своїм змістом договори повинні бути законними або дійсними, тобто відповідати чинним цивільно-правовим законам або не суперечити їм.

Цивільним кодексом України передбачені такі види конкретних договорів: договір купівлі-продажу, договір оренди, договір міни, дарування, поставки, майнового найму, найму житлового приміщення, підряду, перевезення, позики, доручення, комісії, схову, довічного утримання, сумісної діяльності, контрактації сільськогосподарської продукції та інші. Всі ці договори відносяться до зобов'язального права.

4.2. Умови дійсності договорів

Всі договори, які укладаються, повинні бути укладені і оформлені відповідно до вимог закону:

- особи, що укладають договір, повинні бути правоздатними і дієздатними в повному об'ємі;
- договори повинні відповідати за своїм змістом закону, або не протирічити йому (предмет договору, ціна, строк виконання, якість товару);
- договір повинен бути укладений в формі, що відповідає вимогам закону. Згідно зі ст. 44 ЦК України в письмовій формі укладаються:
 - а) угоди державних, кооперативних та інших громадських організацій між собою і громадянами;
 - б) угоди громадян між собою на суму понад сто гривень;
 - в) інші угоди громадян між собою, відносно яких закон виключає додержання письмової форми;
- договори повинні укладатися при вільному волевиявленні сторін договору. Це означає, що ніхто не може справляти фізичний чи психічний

тиск на особу, змушувати її укласти ту чи іншу угоду. Всі угоди, пов'язані з насильством над стороною, вважаються недійсними і незаконними.

4.3. Договір купівлі-продажу та його види

За *договором купівлі-продажу* продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму. Таке визначення договору купівлі-продажу дає ст. 224 ЦК України.

Право продажу майна належить власникові, крім випадків примусового продажу. Продаж майна проводиться за цінами, які встановлюються за погодженням сторін, якщо інше не передбачено законодавчими актами.

Якість проданої речі повинна відповідати умовам договору, а при відсутності вказівок у договорі – вимогам, що звичайно висуваються. Покупець, якому продано річ неналежної якості, якщо її недолік не був застережений продавцем, вправі на власний вибір вимагати:

- заміни речі, визначеної в договорі родовими ознаками, на річ належної якості;
- відповідного зменшення купівельної ціни;
- безоплатного усунення недоліків речі продавцем чи відшкодування витрат покупця на їх виправлення;
- розірвання договору з відшкодуванням покупцеві збитків.

Покупець вправі заявити продавцеві *претензію* з приводу недоліків проданої речі, про що він не був застережений продавцем до її передавання, негайно після їх виявлення, але не пізніше шести місяців з дня передавання речі, а з приводу недоліків у будинках – не пізніше одного року з дня передавання будинку у володіння покупця.

Позов з приводу недоліків проданої речі може бути пред'явлений не пізніше шести місяців з дня відхилення претензії, а якщо претензія не заявлена або день її заявлення встановити неможливо – не пізніше шести місяців з дня закінчення строку, встановленого для заявлення претензії.

Залежно від особливостей організаційно-правових форм торгівлі, що використовуються на території перебування сторін договору купівлі-продажу, особливостей відчужувальних об'єктів, особливостей способу укладення та виконання договору *розрізняють кілька видів договорів* (рис.11):

- договори купівлі-продажу в оптовій та роздрібній торгівлі;
- договори, що їх укладають на біржах та аукціонах;
- договори, які укладаються у внутрішньому та зовнішньоекономічному обігу;
- договори купівлі-продажу земельних ділянок, валютних цінностей, житлових будинків, квартир, автомашин;

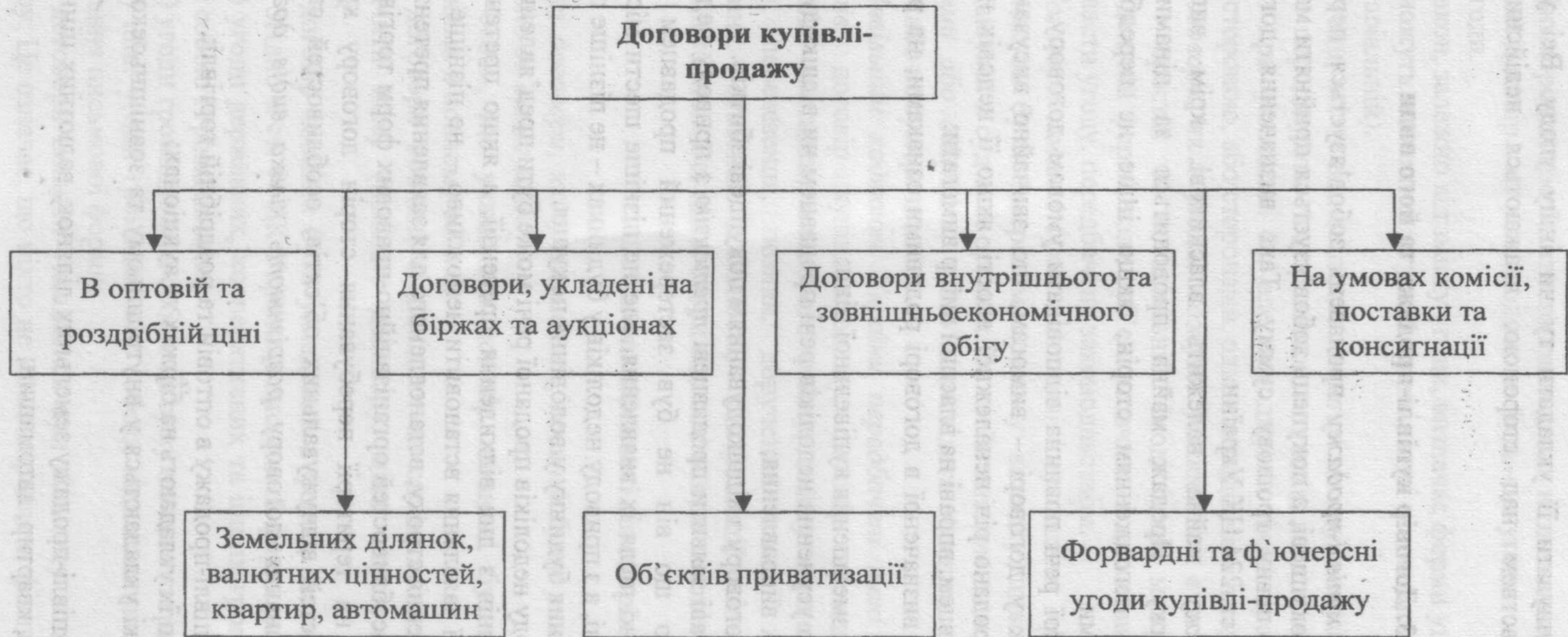

Рис. 11. Види договорів купівлі-продажу

- договори купівлі-продажу на умовах комісії, консигнації та поставки;

- договори купівлі-продажу об'єктів приватизації;

- форвардні та ф'ючерсні угоди купівлі-продажу.

Кожний з цих видів договорів має свої особливості відповідно до умов укладання та виконання, визначених прав та обов'язків сторін і правових наслідків невиконання договору.

Аукціон – це організаційно-правовий спосіб продажу товару в обумовлений час і в певному місці тому покупцеві, який на засадах змагальності запропонує найвищу ціну. Аукціони можуть проводитися на власний розсуд продавця (за встановленими ним правилами), на підставі законодавства та примусовому порядку.

Форвардний контракт – це стандартний документ, що засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти в певний час та на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладання контракту (ст. 1 закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”).

Ф'ючерсний контракт – це стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти в певний час та на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань.

Опціон – це стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти в певний час та на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на час укладання такого опціону або на час придбання за рішенням сторін контракту.

4.4. Договір майнового найму та його види

Відповідно до ст. 256 ЦК України, - *договір майнового найму* – це такий договір, за яким одна сторона (майнового найму) зобов'язується надати другій стороні (наймачеві) майно у тимчасове користування за плату.

У законодавстві і юридичній літературі поряд з терміном “майновий найм” широко вживаються терміни “оренда”, “лізинг”, “прокат”, якими позначають однотипні за своєю природою договори, кожен з яких має певні особливості, які обумовлені предметом найму. Для прикладу, *предметом оренди* можуть бути цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів, окремі будівлі та споруди або приміщення в них, земля; *предметом лізингу* – устаткування, транспортні та інші основні засоби; *предметом прокату* – як правило, рухомі речі, що їх використовують для задоволення побутових невиробничих потреб (побутова теле-, радіо-, відеоапаратура, пральні машини, холодильники тощо).

Деякі види майнового найму позначають іншими термінами. Так, за договором фрахтування судна судновласник зобов'язується на певний час за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальникові для перевезення пасажирів, вантажів та інших цілей торговельного мореплавства (п.1 ст. 203 Кодексу торговельного мореплавства України).

На підставі договору чартеру (фрахтування повітряного судна) виконують чартерне повітряне перевезення (ст. 61 Повітряного Кодексу України).

Тому основними видами договору майнового найму (оренди) є (рис.12):

Рис. 12. Основні види договору майнового найму (оренди)

оренда майна, лізинг устаткування і транспорту; прокат рухомого майна, фрахтування морського судна; чартер-фрахтування повітряного судна.

Договір майнового найму між громадянами на строк більше одного року повинен бути укладений у письмовій формі. Договір найму майна державних, кооперативних та інших громадських організацій повинен бути укладений у письмовій формі, за винятком випадків, передбачених окремими правилами.

Строк договору майнового найму визначається за погодженням сторін, якщо інше не встановлено чинним законодавством. Коли договір майнового найму укладено без зазначення строку, він вважається укладеним на невизначений строк, і кожна із сторін вправі відмовитись від договору в будь-який час, попередивши про це другу сторону в письмовій формі за три місяці.

У разі продовження користування майном після закінчення строку договору при відсутності заперечень з боку майнодавця договір вважається поновленим на невизначений строк і кожна із сторін вправі відмовитись від договору в будь-який час, попередивши про це другу сторону за один місяць вперед.

За договором майнового найму наймач зобов'язаний:

- своєчасно вносити плату за користування майном;
- користуватися майном відповідно до договору і призначення майна;
- підтримувати орендне майно у справному стані;
- проводити за свій рахунок поточний ремонт, якщо інше не встановлено законом або договором;

при припиненні договору найму повернути майно у тому стані, в якому він одержав, з урахуванням морального зносу, або в стані, обумовленому договором.

Наймодавець має право достроково розірвати договір найму в судових органах, якщо наймач:

- користується майном не відповідно до договору або призначення майна;
- навмисно або з необережності погіршує стан майна;
- не вніс плати протягом трьох місяців з дня закінчення строку платежу, а за договором побутового прокату – протягом одного місяця, якщо більш короткі строки не встановлені типовим договором;
- не робить капітального ремонту в тих випадках, коли за законом або договором капітальний ремонт лежить на обов'язку наймача.

Наймач також може достроково розірвати договір найму через суд, арбітраж або третейський суд у таких випадках:

- якщо наймодавець не робить капітального ремонту, який зобов'язаний робити;
- якщо майно, в силу обставин, за які наймач не відповідає, виявиться в непридатному для користування стані.

4.5. Представництво та його види

Представництво – це такі цивільно-процесуальні відносини, за яких одна особа – представник, від імені іншої особи (недієздатної, неповнолітньої, обмежено дієздатної тощо) має право укласти угоди, договори або вчинити інші дії з третіми особами в інтересах представленої особи з метою захисту її прав і інтересів або інших осіб.

Представник виступає як посередник, якому довірено певний об'єм повноважень у сфері цивільних і цивільно-процесуальних відносин між уповноваженою особою та іншими фізичними та юридичними особами. Всі права і обов'язки, які виникають в результаті представництва, належать не представникові, а уповноваженій особі. Уповноважена особа реалізує ці права і обов'язки не сама, а через свого посередника – представника. Всю цивільну відповідальність – вільність укладання угод, договорів та інших зобов'язань – несе представник разом із уповноваженою особою, хоча суб'єктом цих правовідносин є уповноважена особа. Представник відповідає лише за неправильність вираження волі, потреб і інтересів уповноваженої особи. Виконання ж

угод, договорів й інших зобов'язань та їх наслідки належать уповноваженій особі, оскільки вона є суб'єктом права і правовідносин, а представник виступає лише як посередник.

Представниками можуть бути юридичні особи і дієздатні громадяни України, які мають право самі укласти угоди і договори відповідно до чинного законодавства, а у виняткових випадках, особи, які досягли трудової дієздатності – 16 років. У ст. 112 Цивільного процесуального кодексу визначений перелік осіб, які можуть бути представниками сторін і третіх осіб.

Не можуть бути представниками в суді:

- особи, які не досягли повноліття;
- особи, над якими встановлено опіку і піклування;
- адвокати, які придбали доручення з порушенням правил, установлених Законом України "Про адвокатуру", і особи, які виключені з колегії адвокатів;
- судді, прокурори, слідчі, крім випадків, коли вони виступають як батьки, опікуни, піклувальники або як представники відповідного державного органу, що є стороною в справі.

Види представництва можуть бути такими (рис.13):

- обов'язкове (законне) і добровільне;
- статутне представництво;
- від фізичної особи;
- від юридичної особи;
- комерційне представництво;
- державне представництво;
- міжнародне представництво.

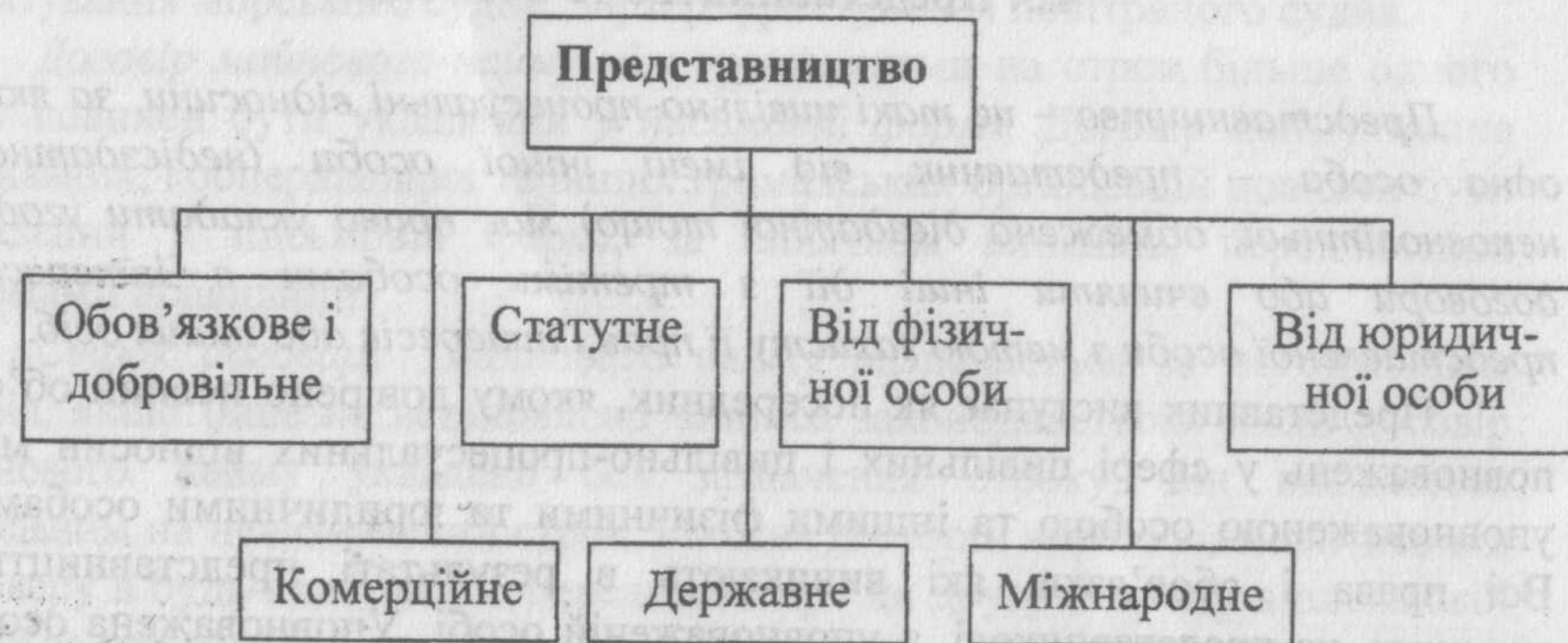

Рис.13. Класифікація видів представництв

Обов'язкове представництво встановлено законом і його не може відмінити або змінити інша особа, в тому числі уповноважена.

Добровільне або договірне представництво ґрунтується на угоді або договорі уповноваженої особи і її представника, в якій визначаються повноваження, права і обов'язки представника шляхом оформлення довіреності або укладення договору доручення. Представниками статутного представництва виступають уповноважені організації, яким надано право (за статутом) представляти інтереси цих органів.

4.6. Довіреність та її оформлення

Відповідно до ст. 64 ЦК України представництво уповноваженої особи оформляється довіреністю.

Довіреність – це письмовий юридичний документ, який видається представнику уповноваженої особи для представництва її законних потреб і інтересів, захисту її прав і свобод, виконання обов'язків і здійснення інших повноважень від імені уповноваженої особи при укладанні угод і договорів з іншими громадянами або юридичними особами, і для участі в судових засіданнях і який офіційно посвідчується нотаріально або керівниками юридичних осіб.

Зміст довіреності визначається в кожному конкретному випадку завданнями, повноваженнями, правами і обов'язками представника в межах конкретної правоздатності, дієздатності та деліктоспроможності конкретної уповноваженої особи. Обсяг і зміст повноважень може бути різним і, відповідно, довіреності також можуть бути різними: одноразовими, спеціальними (багаторазовими) і загальними або генеральними (для здійснення різних угод і договорів).

Строк дії довіреності, в якій не вказано строк дії, один календарний рік з дня її видачі. Довіреність, в якій не вказана дата її вчинення, є недійсною.

Довіреність повинна бути укладена в письмовій формі та нотаріально посвідчена.

Відповідно до чинного законодавства до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються (ст. 65 ч. II ЦК, ст. 113-134 ЦПК):

- довіреності військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталі, санаторії та інших військово-лікувальних установах, посвідчені їх керівниками, заступниками тощо;
- довіреності військовослужбовців, членів їх сімей та інших категорій осіб в місцях, де немає нотаріальних контор та інших органів, які вчиняють нотаріальні дії, посвідчені командирами, начальниками військових частин;
- довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, можуть бути посвідчені начальниками місць позбавлення волі;
- довіреність на отримання заробітної плати, стипендії та інших платежів оформляється організацією, де працює або вчиться довірена особа, або за місцем проживання (ЖЕК).

Повноваження представників сторін і третіх осіб на ведення справи в суді повинні бути стверджені такими документами:

1) членів колегіальних органів управління кооперативними організаціями, їх об'єднаннями, іншими громадськими організаціями – витягом з протоколу засідання належного органу управління, що уповноважив вести справу в суді;

2) представників підприємств, установ, організацій – довіреністю від імені підприємства, установи, організації;

3) уповноважених профспілок – довіреністю відповідного профспілкового органу;

4) адвокатів – ордером, виданим юридичною консультацією;

5) інших осіб – довіреністю чи усною заявою довірителя з занесенням її до протоколу судового засідання.

Довіреність припиняє свою чинність внаслідок:

- закінчення строку її дії;

- припинення існування юридичної особи, від імені якої видана довіреність, і особи, на ім'я якої видана довіреність;

- у випадку смерті громадянина, який видав довіреність і якому видано довіреність, або визнано громадян недієздатними чи обмежено дієздатними або без вісті пропалими.

Представництво і довіреність можуть бути припинені в будь-який час за заявою довірителя (уповноваженої особи) і представника. З припиненням довіреності припиняються також представництва або передоручення. Про всі ці акти довіритель або представник зобов'язані повідомити один одного або передоручителя. При припиненні довіреності представник або його правонаступники зобов'язані повернути довіреність довірителю.

4.7. Договір доручення

Договір доручення відноситься до договорів про надання юридичних і фізичних послуг (доручення, комісія, схов, охорона об'єктів).

Послуга – це фізична поведінка або діяльність суб'єктів цивільних правовідносин, яка не створює нових речей або майна, але дає можливість забезпечити задоволення потреб і інтересів інших осіб для вдосконалення, збереження і відновлення майнових і нормативних прав, свобод і законних інтересів. Послуги поділяють на три види (групи):

1) зобов'язання, які направлені на надання юридичних послуг (договір доручення, договір комісії);

2) зобов'язання, які направлені на надання фактичних послуг (договір схову, про охорону об'єктів тощо);

3) зобов'язання, в яких поєднуються юридичні та фактичні послуги (договір експедиції).

Відповідно до ст. 386 ЦК України за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується від імені іншої сторони (довірителя) виконати за його рахунок певні юридичні дії. Суб'єктами договору доручення виступають: довіритель і повірений.

Довіритель – особа, яка доручає або уповноважує повірену особу відповідно з договором виконати певні дії.

Повірений – це особа, яка бере на себе зобов'язання виконати юридичні дії на підставі договору доручення.

Однією з основних умов цього договору є те, що довіритель і повірений повинні бути дієздатними. Довірителями можуть бути фізичні і юридичні особи, а повіреними – лише особи, якщо договір не виходить за межі їх спеціальної дієздатності і правоздатності.

Договір доручення широко розповсюджений в цивільних правовідносинах: про одержання та виплату грошей між банками і колегами адвокатів; між фізичними і юридичними особами і посередницькими організаціями тощо.

Предметом договору доручення є різні правомірні дії, вчинки, правомірна діяльність повірених осіб, угоди і договори, які доручає довіритель. За цим договором довіритель реалізує свої юридичні права і обов'язки, вступає в нові правовідносини, набуває нових прав, свобод або обов'язків, змінює або припиняє різні цивільні правовідносини. Повірений (або представник довіреної особи) виконує юридичні дії від імені і за рахунок довірителя, тому іноді цей договір називають договором про представництво.

Договір доручення має двосторонній характер, оскільки між суб'єктами договору існують взаємні права і обов'язки.

За своєю формою договір доручення може бути в письмовій простій або нотаріальній формі і в усній формі, як це передбачено для всіх угод і договорів.

За своїм змістом договір доручення виражається в юридичних суб'єктивних правах і обов'язках довірителя і повіреного представника. В процесі реалізації цього договору повірений представник зобов'язаний керуватися потребою і інтересами довірителя, а не своїми власними або третіх осіб. Повірений не має права на власний розсуд змінювати права і обов'язки, умови і зміст фактичної угоди тощо. В цих правовідносинах довіритель виступає як замовник, а повірений як виконавець, але в межах повноважень, наданих довірителем або погоджених в результаті реалізації цього договору. Довіритель має право контролювати дії повіреного, мати всю інформацію про реалізацію своїх прав і обов'язків, може також самостійно брати участь в реалізації договору поряд зі своїм довіреним представником. Довіритель і повірений можуть припинити виконання договору відповідно до умов договору або в інших випадках достроково при наявності поважних причин.

4.8. Договір комісії

Відповідно до ст. 396 ЦК України за договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням іншої сторони (комітента) вчинити одну або кілька угод від свого імені за винагороду і за рахунок комітента. Суб'єктами договору комісії є комітент і комісіонер.

Комітент – це особа, яка дає комісійне доручення, а комісіонер – особа, яка приймає комісійне доручення.

Комітентом можуть бути як громадяни, так і юридичні особи. Комісіонерами, зазвичай, виступають юридичні особи: державні та кооперативні магазини, зовнішньоторговельні організації тощо.

Договір комісії може бути таким:

- договір комісійної торгівлі продовольчими товарами;
- договір комісійної торгівлі непродовольчими товарами;
- договір комісійної торгівлі товарами виробничо-технічного призначення тощо.

Договір комісії дуже схожий на договір доручення, але між ними існує суттєва різниця. За договором комісії комісіонер укладає угоди від свого імені, а за договором доручення повірений (представник) виступає від імені довірителя. За договором комісії права і обов'язки набуває комісіонер, а за договором доручення – сам довіритель, а не повірений (представник).

Предметом договору комісії (комісійного доручення) є угода або договір, який комісіонер укладає з третіми особами за рахунок комітента. Предметом цього договору є найчастіше угоди про купівлю-продаж речей, оскільки ЦК України не визначає перелік видів угод, які можуть бути предметом договору комісії.

Договір комісії відповідно до ст. 396 ЦК укладається в простій формі. Цей договір оформляється різними документами: *квитанція, накладна, замовлення, наряд* тощо.

За своїм змістом договір комісії виражає юридичні права і обов'язки сторін і фактичні предмети або речі. Зокрема, комісіонер зобов'язаний виконати взяті на себе доручення відповідно до угоди і рекомендацій комітента, які найбільш для нього вигідні. Комісіонер має право відступити від вказівок, рекомендацій комітента тільки за згодою комітента в процесі реалізації товару. Комісіонер має право вимагати відповідної оплати за виконання договору комісії і право на отримання додаткової винагороди, якщо укладе угоду на більш вигідних умовах, ніж передбачено договором комісії. Якщо комісіонер продав майно за нижчою ціною, ніж це передбачено договором, то він зобов'язаний відшкодувати комітенту різницю, коли не доведе, що не було можливості продати майно за визначеною ціною і з метою усунення ще більших збитків. При зміні договору комісії сторони зобов'язані негайно повідомити одна одну про ці зміни.

Комісіонер зобов'язаний виконати всі обов'язки, які випливають з угоди з третіми особами і вимагати від третіх осіб виконання своїх обов'язків (за ст. 402 ЦК України). Комісіонер несе юридичну відповідальність за виконання угод третіми особами лише у випадку, якщо він бере на себе поручительство (поруку - делькредере) за виконання зобов'язань.

На комісіонера покладається обов'язок забезпечити охорону майна комітента і забезпечення прав комітента відповідно з чинним законодавством.

На комітента, згідно з договором комісії, покладаються певні обов'язки, а саме:

- прийняти від комісіонера речі, гроші;
- оглянути майно, придбане комісіонером та інше;
- сплатити винагороду за послуги комісіонера;
- компенсувати необхідні витрати комісіонера, пов'язані з реалізацією договору комісії;
- інші зобов'язання, передбачені угодою або чинним законодавством.

Глава 5. Зобов'язальне право

5.1. Поняття, суб'єкти, об'єкти та зміст зобов'язання

Зобов'язання як один із видів цивільних правовідносин включає в себе низку елементів, основними серед яких є суб'єкт, об'єкт і зміст правовідношення.

Особливістю зобов'язальних правовідносин є те, що праву уповноваженої особи – кредитора – завжди протистоїть обов'язок зобов'язаної особи – боржника (або декількох боржників). Таким чином, суб'єктами зобов'язання є певні конкретні особи: кредитор і боржник.

Кредитор – це особа, уповноважена вимагати від свого контрагента (боржника) здійснення певної дії або ж утриманості від дії. *Боржник* – особа, зобов'язана здійснити на користь кредитора певну дію або утриматися від такої. Як кредитором, так і боржником у зобов'язанні можуть бути фізичні і юридичні особи.

Зобов'язання можуть виникати між фізичними особами, між фізичними і юридичними особами, між юридичними особами.

Юридичним *об'єктом* зобов'язання є та поведінка боржника, якої вправі вимагати кредитор. Така поведінка може полягати в здійсненні боржником певних позитивних дій або в утриманні від здійснення певних дій. Що стосується матеріального об'єкта зобов'язання або, як його іноді називають, предмета виконання, то ним можуть бути речі, гроші та інше майно, а також дії, що не мають матеріальної оцінки, як, наприклад, в безоплатному договорі доручення.

Зміст зобов'язання утворюють суб'єктивні права і обов'язки його учасників. Причому змістом більшості зобов'язань є майнові права і обов'язки. У той же час, зміст деяких зобов'язань складають суб'єктивні права і обов'язки немайнового характеру (наприклад, право особи вимагати спростування невідповідних дійсності відомостей, що ганьблять її честь, гідність або ділову репутацію, від особи, що розповсюдила ці відомості).

5.2. Підстави виникнення зобов'язання

Як і будь-які інші цивільні правовідносини, зобов'язання виникають при настанні певних юридичних фактів. Ці факти або певні їх сукупності називаються підставами виникнення зобов'язань.

Відповідно до частини 2 ст. 151 та ст. 4 ЦК України зобов'язання виникають (рис.14):

- з угод, передбачених законом, а також з угод, хоч і не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;
- з адміністративних актів, у тому числі для державних, кооперативних та інших громадських організацій – з актів планування;
- в результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури і мистецтва;
- внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, а так само внаслідок придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав;

Рис. 14. Підстави виникнення зобов'язань

- внаслідок інших дій громадян і організацій;
- внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання цивільно-правових наслідків.

У зв'язку зі значними змінами, що відбулися в економічній політиці нашої держави, в сучасних умовах найбільшу вагу в цивільному обігу мають зобов'язання, що виникають на підставі договорів, які вільно укладаються. Причому сторонами в цих договорах можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, незалежно від форм власності і організаційно-правових норм. Слід особливо зазначити, що у відповідності зі ст. 4 ЦК України зобов'язання можуть виникати не тільки з договорів і односторонніх угод, передбачених цивільним законодавством, але також з будь-яких угод, які хоча й не передбачені законом, але не суперечать йому.

5.3. Види зобов'язань та їх характеристика

Класифікація зобов'язань можлива за різними критеріями – розподілом прав і обов'язків між суб'єктами зобов'язань. Так, зобов'язання можуть бути:

- *односторонніми*, коли одній стороні належать самі лише права, а іншій – тільки обов'язки;
- *двосторонніми* або *взаємними* – кожна сторона має права і обов'язки;
- *простими* (один кредитор, один боржник);
- *з багатьма особами* (наявність декількох боржників або декількох кредиторів, або декількох тих чи інших);
- *частковими*, в яких права і обов'язки сторін чітко визначено наперед;
- *солідарними*, у яких один із кредиторів може вимагати виконання в повному обсязі або один із боржників зобов'язаний виконати все зобов'язання в цілому;
- *субсидіарними* (додаковими) – окрім головного є ще й “додаковий” кредитор або боржник;
- *договірними*, якщо зобов'язання виникло на підставі договору (домовленості сторін про встановлення цивільних прав та обов'язків);
- *позадоговірними*, які є наслідком дій одного з його майбутніх учасників (наприклад, заподіяння шкоди, рятування державного або громадського майна та ін.).

Договірне зобов'язання може бути як двостороннім, так і одностороннім, у той час як позадоговірні зобов'язання бувають тільки односторонніми.

У свою чергу, договори, які є підставою виникнення зобов'язань, може бути піддано класифікації на багатьох підставах.

Наприклад, залежно від моменту виникнення прав та обов'язків (зобов'язань) розрізняються договори *консенсуальні* (угода набуває сили з моменту досягнення домовленості) і *реальні* (крім домовленості необхідна передача речей, які є предметом договору).

Залежно від спрямованості договорів розрізняють договори про передачу речей у власність, договори про передачу речей у користування, договори про надання послуг і виконання робіт та інші.

Крім того, розрізняють договори односторонні (позика, дарування) та взаємні (купівля-продаж, оренда), письмові та усні, строкові та безстрокові тощо.

5.4. Виконання зобов'язань

Зобов'язання повинні виконуватися належним чином і в установлений строк відповідно до вказівок закону, акту планування, договору, а при відсутності таких вказівок – відповідно до вимог, що звичайно ставляться (ст. 161 ЦК України).

Під виконанням зобов'язань розуміється здійснення кредитором і боржником дій, що складають зміст їх прав та обов'язків.

Порядок виконання окремих видів зобов'язань визначається, передусім, специфікою безпосередньо цих зобов'язань. Особливості договорів комісії, перевезення, купівлі-продажу, делікатних зобов'язань тощо визначають і характер виконання даних зобов'язань. В силу цього до дій щодо виконання зобов'язань застосовуються не тільки загальні положення про угоди, а також і інші вимоги, що викладені в розділах ЦК України, присвячених окремим видам зобов'язань. Однак, незалежно від специфіки того чи іншого зобов'язання, воно має бути виконане належним чином і у встановлений строк.

Під "*встановленим строком*" слід розуміти час, до якого має відбутися виконання; під "*належним чином*" – всі інші аспекти, якими характеризується належне виконання зобов'язання: місце, спосіб виконання. У цілому ж поняття належного виконання зобов'язань охоплює виконання їх належними суб'єктами, в належному місці відносно належного предмета і належним чином. При цьому сторони повинні керуватися:

- вказівками закону;
- вказівками договорів;
- вимогами, що звичайно пред'являються, у відповідності до складених у сфері цивільного обігу ділових звичаїв (порядків, що склалися у відносинах між організаціями, між організаціями і громадянами, а також між громадянами).

Зобов'язання повинно бути виконане в тому місці, яке зазначено в законі, договорі, на підставі якого виникло зобов'язання, або виходячи з

суті зобов'язання. Якщо місце виконання зобов'язання не визначене, виконання повинно бути проведено:

- за зобов'язанням передати будівлю – за місцем знаходження будівлі;
- за грошовими зобов'язаннями – за місцем проживання кредитора;
- за всіма іншими зобов'язаннями – за місцем проживання боржника, а якщо боржником є юридична особа – за місцем її знаходження.

5.5. Забезпечення виконання зобов'язань

Забезпечення виконання зобов'язання – традиційний інститут цивільного права. Боржник за зобов'язанням не завжди добровільно виконує або має реальну можливість виконання взятого на себе зобов'язання. Між тим, кредитор має істотний інтерес в тому, щоб бути впевненим щодо виконання зобов'язання боржником і задоволення своїх інтересів у разі невиконання. Для забезпечення виконання зобов'язання законом передбачені такі додаткові забезпечувальні заходи:

- *неустойка* (штраф, пеня);
- *застава* (майно, цінні папери та ін.);
- *порука* (відповідальність за боржника несе поручитель);
- *завдаток* (певна грошова сума);
- *гарантія*, за договором якої організація-гарант зобов'язується перед організацією-кредитором погасити заборгованість організації-боржника, якщо остання не зробить цього самостійно.

Суть цих засобів складається:

- в покладенні на боржника додаткового тягаря на випадок невиконання або неналежного виконання зобов'язання;
- залучення до виконання, нарівні з боржником, третіх осіб (при поруці);
- у виділенні певного майна, за рахунок якого може бути досягнуте виконання зобов'язання (завдаток, застава).

Таким чином, під забезпеченням зобов'язання слід розуміти такі заходи впливу на боржника, які носять додатковий характер і полягають в спонуканні боржника до виконання зобов'язання шляхом загрози настання несприятливих наслідків. Ці заходи застосовуються до тих вимог, для яких вони особливо встановлені законом або договором.

Глава 6. Спадкові правовідносини

6.1. Спадкове право

Спадкове право – сукупність цивільно-правових норм, що встановлюють порядок переходу прав та обов'язків померлої особи за правом спадкування.

Власник, після смерті якого залишилось майно, називається *спадкодавцем*. Особи, до яких це майно переходить після смерті його власника, називаються *спадкоємцями*.

Майно, що залишилось після смерті його власника, називається *спадковим майном*, або *спадщиною*. Слід зауважити, що спадщина складається з прав та обов'язків спадкодавця, тобто до складу спадщини входять і його борги (невиконані зобов'язання, неоплачені кредити тощо), якщо вони в нього були на день смерті. Спадкоємець має право приймати таку спадщину чи відмовитися від неї.

Спадщина відкривається тільки після смерті громадян (фізичних осіб). Після ліквідації юридичних осіб спадкування не буває. Тому спадкодавцями можуть бути тільки громадяни, а спадкоємцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Спадкування між живими не буває.

Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а оголошення його померлим набирає законної сили після відповідного рішення суду (ст. 525 ЦК України).

Місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме, — місцезнаходження майна чи основної його частини.

Нормами цивільного права встановлюються дві підстави спадкування: *за законом і за заповітом*. Можливе одночасне спадкування і за заповітом і за законом (наприклад, частина майна спадкодавцем заповідана, а інша частина успадковується за законом).

6.2. Спадкування за цивільним законодавством

Спадкоємство за законом має місце в тих випадках, коли:

- заповіту немає;
- заповіт визнано недійсним;
- спадкоємці, призначені в заповіті, померли до відкриття спадщини або відмовились прийняти її.

Часом відкриття спадщини визнається:

- день смерті спадкодавця;
- день коли набирає чинності рішення суду про оголошення спадкодавця померлим.

Спадкодавцями як за законом, так і за заповітом можуть бути тільки громадяни, а не юридичні особи.

Спадкоємцями можуть бути громадяни і юридичні особи та держава. Суб'єктивне право на спадщину у спадкоємців виникає в разі смерті спадкодавця або визнання його в установленому порядку померлим. До громадян, як до спадкоємців належать особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти померлого, зачаті за життя і народжені після його смерті. Громадяни та держава можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом. Юридичні особи можуть бути спадкоємцями

лише за заповітом. Спадкоємцями можуть бути також іноземні громадяни і особи без громадянства.

Якщо немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, або жоден із спадкоємців не прийняв спадщини, майно померлого за правом спадкоємства переходить до держави.

Цивільне законодавство встановлює суворі обмеження щодо спадкоємців. Зокрема, *усуваються від спадщини особи, які:*

- навмисно позбавили життя спадкодавця чи кого-небудь із спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя;

- батьки після дітей, відносно яких вони позбавлені батьківських прав і не були поновлені в цих правах на момент відкриття спадщини;

- батьки й повнолітні діти, котрі злісно ухилялися від покладених на них відповідно до закону обов'язків з утримання спадкодавця, якщо ці обставини підтверджено в судовому порядку.

Спадщина за законом приймається спадкоємцями в порядку черги. Згідно з чинним законодавством в Україні встановлено дві черги спадкоємців. До першої черги спадкоємців належать:

- діти (в тому числі усиновлені);
- дружина та батьки (усиновлювачі) померлого;
- дитина померлого, яка народилася після його смерті;
- онуки і правнуки, якщо на час відкриття спадщини немає в живих того з батьків, хто був би спадкоємцем.

До другої черги спадкоємців належать:

- брати та сестри померлого;
- дід та бабушка померлого як з боку батька, так і з боку матері.

Окрім цього, до гурту спадкоємців за законом належать утриманці, тобто непрацездатні особи, що перебували на утриманні померлого не менше одного року до його смерті (ст. 531 ЦК України).

Цивільний кодекс України встановлює право на обов'язкову частину в спадщині неповнолітнім або непрацездатним дітям спадкоємця (в тому числі усиновленим), а також непрацездатній дружині, батькам (усиновлювачам) і утриманцям померлого, які успадковують, незалежно від змісту заповіту, щонайменше *дві третини частки, що належала б кожному з них у разі спадкоємства за законом*. Під час визначення обов'язкової частини враховується і вартість спадкового майна, що складається із предметів обстановки та вжитку (ст. 535 ЦК України).

6.3 Спадкування за заповітом

Заповіт — це розпорядження спадкодавця стосовно майна на випадок смерті, яке зроблено у встановленій законом формі.

Порядок укладання й посвідчення заповіту регламентується чинним законодавством, згідно з яким кожен дієздатний громадянин може особисто розпорядитися своїм майном на випадок смерті. До заповіту

Цивільний Кодекс України встановлює відповідні вимоги. Оскільки заповіт – це не договір, а односторонній правочин, за яким права і обов'язки для інших осіб виникають за волевиявленням заповідача, то до заповіту встановлюються такі ж умови його дійсності, як до будь-якого договору, а саме:

- заповіт має бути складений тільки дієздатною особою;
- заповіт повинен бути складений у формі, що визначається законом;
- зміст заповіту має відповідати вимогам чинного законодавства.

Заповіт повинен бути оформлений в письмовій формі, підписаний і нотаріально завірений. В ньому повинно бути вказано місце і час його укладення. Нотаріальні органи повинні перевірити законність складання заповіту і у випадку порушень закону відмовити в посвідченні його.

Статтею 542 ЦК України закріплено види заповітів, які прирівнюються до нотаріально посвідчених:

- заповіт громадян, які перебувають на стаціонарному лікуванні, в притулках для старих і інвалідів;
- заповіти громадян, які перебувають у плаванні;
- заповіти громадян, які перебувають у різних експедиціях;
- заповіти військовослужбовців у пунктах, де немає нотаріальних контор;
- заповіти осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі.

Згідно зі ст. 534 ЦК України кожний громадянин може залишити за заповітом усе своє майно або частину його (не виключаючи предметів звичайного домашнього облаштування і вжитку) одній або кільком особам, як тим, що входять, так і тим, що не входять до кола спадкоємців за законом, а також державі або окремим державним, кооперативним та іншим громадським організаціям.

Заповідач може у заповіті позбавити за законом права спадкоємства одного або всіх спадкоємців.

Закон забороняє спадкоємцю позбавляти своїх неповнолітніх дітей і інших непрацездатних спадкоємців тієї долі, яка повинна належати їм при спадкуванні за законом.

Законом встановлено строк для прийняття спадщини. Він становить 6 місяців. Якщо за цей час спадкоємець не звернувся в нотаріальну контору із заявою про прийняття спадщини, то вважається, що він від спадку відмовився.

Відповідно до ст. 553 ЦК України відмова від спадщини на користь інших осіб, закликаних до спадкування спадкоємців допускається також лише протягом 6 місяців з дня відкриття спадщини. Після закінчення цього строку не може бути збільшена частка у спадщині з тих підстав, що хто-небудь із спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, вправі передати право на все або частину одержаного майна за спадщиною

іншому спадкоємцю на підставі загальноцивільних угод-договорів купівлі-продажу, дарування.

За ст. 557 ЦК цей шестимісячний строк з дня відкриття спадщини є дійсним для пред'явлення претензій кредитора спадкодавця до спадкоємців, який продовженню не підлягає. Кредитор спадкодавця втрачає право вимоги по боргах, якщо в цей термін не пред'явить претензії.

Не застосовується зазначений строк при пред'явленні вимог третіми особами про визнання права власності, про відшкодування витрат для догляду за спадкодавцем під час його хвороби, на похорони спадкодавця, оскільки вони не впливають із зобов'язань спадкодавця, для яких встановлено обов'язок кредитора пред'явити претензію до спадкодавця.

Вклад в іншій кредитній установі, на який зроблено розпорядження спадкодавця, не входить до складу загального спадкового майна і переходить у порядку спадкування у власність особи, вказаної в розпорядженні або в заповіті. У випадку смерті особи-спадкоємця до смерті спадкодавця, а також при відсутності таких розпоряджень спадкодавця, вклад включається в спадкове майно і спадкується на загальних підставах.

Згідно із цивільним законодавством і законом України "Про нотаріат" від 2.09.1993 р. заповіт може бути зроблено, змінено або скасовано лише особисто громадянином-завповідачем. Вчинення цих дій через представників не допускається. Наприклад, опікун особи, визнаної недієздатною після нотаріального посвідчення заповіту, не має права скасовувати або змінити заповіт підопічного.

Частина майна, що залишилась незаповіданою, розподіляється між спадкоємцями за законом, закликаним до спадкоємства в порядку ст. 529-533 ЦК України.

Заводач вправі покласти на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання (заповідальне відказування) на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувача), які набувають права вимагати його виконання. Такими особами можуть бути і спадкоємці за законом.

Заводач може покласти на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, зобов'язання надати іншій особі довічне користування цим будинком або певною його частиною.

Контрольні питання

1. Наведіть характеристику цивільного права.
2. Розкрийте сутність цивільного законодавства.
3. Визначення, об'єкти та зміст цивільно-правових відносин.
4. Охарактеризуйте види цивільно-правових відносин та умови їх виникнення.
5. Розкрийте сутність та обсяг цивільної право- та дієздатності.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. - 80с.
2. Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 28 лютого 1991р. № 797 – XII.
3. Закон України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 року №1931 – XII.
4. Закон України “Про охорону праці” від 14 жовтня 1992 року №2694-XII.
5. Закон України “Про колективні договори й угоди” від 1 липня 1993 року № 3357-XII.
6. Закон України “Про оплату праці” від 24 березня 1995 року № 108/95 - ВР.
7. Закон України “Про страхування” від 7 березня 1996 року № 86/96 - ВР.
8. Закон України “Про відпустки” від 15 листопада 1996 року № 505/96 - ВР.
9. Закон України “Про систему оподаткування” від 18 лютого 1997 року № 77/97 – ВР.
10. Закон України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” від 3 березня 1998 року № 137/98 - ВР.
11. Положення про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах і організаціях. Затв. постановою КМУ від 10 серпня 1993 року № 623.
12. Сичинський Б. С. та інші. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – К.: А. С. К., 2001. - 1072с.
13. Цивільний кодекс України (науково-практичний коментар) – Х.: ООО “Одісей”, 2001. - 800с.
14. Юридичний словник-довідник. – К.: Феміна, 1996. – 696с.

6. Охарактеризуйте умови настання та види цивільно-правової відповідальності.
7. Назвіть основні ознаки, права та обов'язки юридичних осіб.
8. Дайте характеристику особистих немайнових прав громадян.
9. Розкажіть про особливості захисту особистих немайнових прав громадян.
10. Охарактеризуйте види майнових прав громадян та юридичних осіб.
11. Розкажіть про види строків позовної давності, порядок їх встановлення, зупинення, перерви.
12. Наведіть характеристику порядку та способів захисту цивільних прав особи.
13. Охарактеризуйте спеціальні та виняткові засоби захисту прав особи.
14. Наведіть ознаки, види та форми угод.
15. Розкажіть про види та порядок укладення договорів.
16. Охарактеризуйте особливості договору куплі-продажу.
17. Наведіть характеристику видів договорів куплі-продажу.
18. Розкажіть про визначення та види договору майнового найму.
19. Перерахуйте основні права та обов'язки наймодавця та наймача за договором майнового найму.
20. Дайте визначення та наведіть обов'язки представництва.
21. Наведіть класифікацію видів представництв.
22. Розкажіть про зміст, строк дії та порядок укладення довіреності.
23. Дайте характеристику особливостей договору доручення.
24. Розкажіть про суб'єктів, предмет, форму та зміст договору доручення.
25. Охарактеризуйте види, предмет та зміст договору комісії.
26. Наведіть основні права та обов'язки суб'єктів договору комісії.
27. Розкажіть про поняття, суб'єкти, об'єкти та зміст зобов'язання.
28. Обґрунтуйте підстави виникнення зобов'язання.
29. Наведіть характеристику видів зобов'язань.
30. Розкажіть про особливість та порядок виконання зобов'язань.
31. Охарактеризуйте передбачені законодавством заходи забезпечення виконання зобов'язань.
32. Дайте характеристику спадкового права.
33. Розкажіть про порядок спадкування за цивільним законодавством.
34. Охарактеризуйте порядок укладання та посвідчення заповіту.
35. Розкажіть про особливості розподілу майна між спадкоємцями за заповітом.